

Είχα στις φλέβες μου το σπόρο του χαμού...
(Από αυτοβιογραφικό κείμενο του Κ. Μαλτέζου)

Πέτρος Στ. Μακρής-Στάικος,
ΚΙΤΣΟΣ ΜΑΛΤΕΖΟΣ. Ο ΑΓΑΠΗΜΕΝΟΣ
ΤΩΝ ΘΕΩΝ, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2000,
409 σελ. + φωτογραφίες

Οντέτ Βαρών-Βασάρ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ του Πέτρου Μακρή-Στάικου *Κίτσοι Μαλτέζοι. Ο αγαπημένος των Θεών* συνδυάζει με μεγάλη επιτυχία δύο είδη: αφενός τη βιογραφία, αφετέρου το χρονικό της κατοχής για τους φοιτητές της Αθήνας. Η γραφίδα του συγγραφέα (δικηγόρου το επάγγελμα) πηγαινοέρχεται από το ένα στο άλλο, πετυχαίνοντας έναν εσωτερικό ρυθμό και μια ισορροπία. Έτσι, παρακολουθώντας ο αναγνώστης την προσωπική ιστορία του Κίτσου Μακρυγιάννη Μαλτέζου, βυθίζεται ταυτόχρονα και στο χρονικό της παραγμένης αυτής περιόδου. Το ύφος είναι λογοτεχνικό και η γραφή γλαφυρή όταν αφηγείται τη ζωή του Μαλτέζου. Από αυτή την άποψη το βιβλίο ασκεί τη γοητεία της μυθοπλασίας. Πόσο μάλλον που δεν πρόκειται για μια «κλασική» βιογραφία: αυτό που κυρίως χρειάστηκε να κάνει ο συγγραφέας ήταν να εξιχνιάσει τα καθέκαστα ενός θανάτου, αποσιωπημένου και τυλιγμένου συγχρόνως στην αχλύ του θρύλου. Ο συγγραφέας, για να πετύχει τον σκοπό αυτό, εντρύφησε στην ιστορία της εποχής, συνδυάζοντας γραπτές και προφορικές πηγές, αλλά λειτούργησε και ως «ντέτεκτιβ» (βλ. «Επίμετρο»). Προέβη σε έρευνα αρχαιακού υλικού, μελέτησε τη σχετική βιβλιογραφία και συνάντησε πολλά άτομα που κατέθεσαν την προφορική τους μαρτυρία, μιλώντας και γενικότερα για την εποχή. Εγχείρημα απαραίτητο, καθώς η γνώση των συμφραζομένων αποτελεί προϋπόθεση για να κατανόησει κανείς την ιστορία του Μαλτέζου, η οποία συμπυκνώνει το δράμα του εμφύλιου στο επίπεδο της αθηναϊκής νεολαίας ήδη από τα χρόνια της κατοχής. Δείγμα γραφής της διπλής αυτής προσέγγισης: Είναι καλοκαίρι του '41, πρώτο καλοκαίρι της κατοχής, και ο συγγραφέας γράφει: «Γύρω στις 10 Ιουλίου του 1941 συνέρχεται στην Αθήνα η 6η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του [ΚΚΕ] και εκδίδει βιαστικά ένα μακροσκελές κείμενο-απόφαση, που περιέχει όλα τα βασικά σημεία της οδηγίας: Με αυτήν –αφού υιοθετεί την “πρώτη επιστολή” Ζαχαριάδη και χαρακτηρίζει τον πόλεμο του '40 “εθνικοαπελευθερωτικό”– καλεί τον ελληνικό λαό, τα κόμματα και τις οργανώσεις του σ’ ένα “εθνικό μέτωπο της απελευθέρωσης” [...]» (σ. 88). Από τη μια λοιπόν η ίδρυση του ΕΑΜ. Από την άλλη: «Το υπόλοιπο καλοκαίρι του Κίτσου και των φίλων του περνάει με λίγα μπάνια στη θάλασσα, θερινό κινηματογράφο και αρκετά βράδια στο Ηρώδειο, στα βραχάκια, με τους Γερμανούς στις πρώτες σειρές. Ακολουθούν οι εκδρομές στην Πεντέλη, στον Κόκκινο Μύλο, στη Βάρκιζα [...]. Το φθινόπωρο πλησιάζει γοργά, ο ήλιος δεν καίει όπως πριν και ο αέρας κρυώνει απότομα. [...] Μοναδική παρηγοριά τα εγγλέζικα αεροπλάνα που βομβαρδίζουν εχθρικούς

στόχους στην Αττική κάποια σκοτεινά βράδια του Αυγούστου...» (σ. 89-90).

Ακολουθώντας τον νεαρό Κίτσο Μαλτέζο στις διαδρομές του, ο συγγραφέας συναντιέται με μια μερίδα της αθηναϊκής νεολαίας της εποχής. Τη μερίδα των προνομιούχων νεαρών αστών, που πηγαίνουν στα «καλά» σχολεία (στον Μακρή, στην Ιόνιο Σχολή, στο Αμερικανικό Καλλέγιο, αλλά και στο Πειραματικό, στο Βαρβάκειο), που θα μπουκνώνουν και καλύτεροι στο Πανεπιστήμιο και στο Πολυτεχνείο, και που ακόμη στη μικρή Αθήνα της εποχής αναγνωρίζονται ως γόννοι της «καλής κοινωνίας». Από την παρέα τους θα διακριθούν αργότερα αστοί πολιτικοί (όπως ο Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης, ο Αναστάσιος Πεπονής), αλλά και στελέχη και διανοούμενοι της αριστεράς (όπως ο Κώστας Φιλίνης), συγγραφείς (όπως ο Θεόφιλος Φραγκόπουλος, ο Ρόδης Ρούφος, ο Νάνος Βαλαωρίτης), φιλόσοφοι (όπως ο Κώστας Αξελός), διακεκριμένοι επιστήμονες (όπως ο Μιχάλης Σακελλαρίου και ο Βασίλης Λαούρδας) και άλλοι πολλοί. Παρακολουθούμε την αγοροπαρέα στα διαβάσματά της (τους σημαδεύει η *Eroica* του Κοσμά Πολίτη και ταυτίζονται με την εφηβική παρέα του βιβλίου), αλλά και γενικότερα στις υπαρξιακές της ανησυχίες. Σημαντική είναι λοιπόν η συμβολή του βιβλίου στην κοινωνική ιστορία της εποχής. Μια παρατήρηση μόνο: τα γυναικεία πρόσωπα κρατούν δεύτερους ρόλους, ως φίλες ή αγαπημένες των νεαρών. Μένει κάπως η εντύπωση πως τίποτε δεν είχε αλλάξει γύρω από αυτό το θέμα, ενώ τα χρόνια της κατοχής είναι χρόνια τομής και για τη γυναικεία συνειδητοποίηση και δραστηριοποίηση μέσα από την αντίσταση.

Παράδειγμα της ευρύτερης ανασκόλησης του συγγραφέα, είναι η αναφορά στις «αστικές οργανώσεις», όπως τις χαρακτηρίζει για να αποδώσει τον όρο οργανώσεις της «resistance civile», σε αντίθεση και με την ένοπλη αντίσταση στο βουνό, αλλά κυρίως με τις οργανώσεις της αριστεράς. (Ορθά ο συγγραφέας αποφεύγει τον όρο «εθνικές», όπως οι ίδιες συνήθιζαν να αποκαλούν τον εαυτό τους.) Οι οργανώσεις αυτές, σπουδαιότερες από τις οποίες ήταν η *Πανελλήνιος Ένωση Αγωνιζομένων Νέων (ΠΕΑΝ)*, η *Ιερή Ταξιαρχία*, ο *Εθνικό Κομιτάτο* και ο *ΕΔΕΣ Αθηνών*, απορρόφησαν το μεγαλύτερο και πλέον δραστήριο τμήμα της αθηναϊκής νεολαίας που θέλησε να κάνει αντίσταση δίχως να ενταχθεί στα σχήματα της αριστεράς. Ο συγγραφέας χαράζει με αδρές γραμμές τη φυσιογνωμία τους, σημαντική προσφορά για την παραγνωρισμένη ιστορία τους (σ. 107-134 και σ. 216-219 για τον *Εθνικό Σύνδεσμο Ανωτάτων Σχολών*, που θα δημιουργηθεί λίγο αργότερα).

Βέβαια η επιλογή του κεντρικού προσώπου δεν είναι τυχαία. Τελευταίος τότε απόγονος του Στρατηγού Μακρυγιάννη, γόνος παλιάς αθηναϊκής οικογένειας, αλλά κυρίως χαρισματική φυσιογνωμία με τερά-

στια ακτινοβολία στη γενιά του, ο Κίτσος Μαλτέζος σημάδεψε τους συνομήλικους που τον συνασπράφθηκαν. Με το τραγικό και πρόωρο τέλος του πέρασε οριστικά στην περιοχή του θρύλου. Η ανάμνησή του άρδευσε όχι λίγα λογοτεχνικά έργα, με σπουδαιότερα την *Τειχομαχία* του Θ. Φραγκόπουλου και το *Χρονικό μιας Σταυροφορίας* του Ρ. Ρούφου (όπου είναι ο *Μιχαήλ*). Εξάλλου ο υπότιτλος του βιβλίου «Ο αγαπημένος των Θεών», προέρχεται από το βιβλίο του Ρούφου. Η ζωή του Μαλτέζου είναι η ίδια κατάφορτη από συμβολισμούς. Με το πέρασμά του από τη μία όχθη στην άλλη, πέρασα μου που του στοίχισε τη ζωή, ο βίος του κι ο θάνατός του συμβολίζουν τα αδιέξοδα της γενιάς του και το βαρύτατο τίμημά της.

Ο Μαλτέζος εντάχθηκε αρχικά στη νεολαία του ΚΚΕ, την ΟΚΝΕ (Φεβρουάριος του '42), έλαμψε στον φοιτητικό χώρο ως μέλος της, για να δολοφονηθεί στο τέλος από πρώην συντρόφους του. Ενδιαφέρουσα είναι η ανάλυση του συγγραφέα γύρω από τους λόγους για τους οποίους ο Μαλτέζος εγκαταλείπει την ΟΚΝΕ τον Σεπτέμβριο του 1942. Ο Μαλτέζος, σύμφωνα πάντα με τον Μακρή-Στάικο, «περνάει την πρώτη μεγάλη ψυχική του κρίση», γιατί ενώ έχει προσφέρει στην ΟΚΝΕ την ακτινοβολία, το κύρος και τη δραστηριότητά του, η καθοδήγηση δεν τον έχει ούτε διακρίνει ούτε ανταμείψει. «Η εξέγερση της ατομικότητάς του» τον κάνει να αποποιηθεί το όραμα του κομμουνισμού και «κάποια μέρα του Σεπτεμβρίου, απροειδοποίητα, εξαφανίζεται από την ΟΚΝΕ» (σ. 154-155). Φαίνεται εδώ πόσο διαφορετικό ήταν το προφίλ του Μαλτέζου από αυτό του αγωνιστή κομμουνιστή, που διακρίνεται από την πίστη, την πειθαρχία και την τυφλή υποταγή στο Κόμμα. Όταν τον Νοέμβριο-Δεκέμβριο του '42 η ένταση φτάνει σε εχθροπραξίες ανάμεσα στους φοιτητές των δύο πλευρών, μια περιγραφή του Θ. Φραγκόπουλου (*Τειχομαχία*) δείχνει τον Μαλτέζο να στέκεται στην άκρη, αμέτοχος παρατηρητής, αδιασμένο και βαθιά λυπημένος. Η απομάκρυνσή του από το αριστερό στρατόπεδο έχει ολοκληρωθεί, η προσχώρησή του στο άλλο δεν έχει ακόμη πραγματοποιηθεί. Η εποχή αυτή περιγράφεται πολύ ζωντανά από τον συγγραφέα. Τότε που ο εμφύλιος ξεσπά μέσα στον αθηναϊκό φοιτητόκοσμο, διασπείροντας έχθρες και μίσση. Μια μικρογραφία του διχασμού που θα επέλθει αργότερα σ' όλη την κοινωνία προοιωνίζεται σ' αυτόν τον μικρόκοσμο που θα έπρεπε να προετοιμάζει την ελίτ της μεταπολεμικής κοινωνίας.

Ο συγγραφέας αφηγείται με λεπτομέρειες την αποχώρηση του Μαλτέζου, την προσπάθεια της ΟΚΝΕ να τον συγκρατήσει στις γραμμές της και την ανησυχία της, γιατί αν ο αποχωρών Μαλτέζος θελήσει να καταδώσει ονόματα και δραστηριότητες μπορεί να «τινάξει στον αέρα την οργάνω-

ση». Τέλος, αφού οι απόπειρες αυτές αποτυγχάνουν και αφού ο Μαλτέζος έχει περάσει στην άλλη πλευρά –και συγκεκριμένα στην ένοπλη οργάνωση του συνταγματάρχη Βεντήρη PAN (*Ρωμυλία-Αυλών-Νήσοι*, αναφορά στη Μεγάλη Ελλάδα)– η ηγεσία της ΕΠΟΝ αποφασίζει την εκτέλεσή του. Πρόκειται για «εκτέλεση» ή «δολοφονία»; Τη νομική πλευρά του θέματος σχολιάζει ο συγγραφέας, οπλισμένους με τη νομική του παιδεία. Από τι νομοποιείται ο όρος «εκτέλεση»; Είχε αποδειχθεί οιαδήποτε αξιόποινη πράξη που να δικαιολογούσε τη θανατική ποινή; Δεν υπήρχαν στοιχεία που να αποδεικνύουν κάτι τέτοιο. Όμως σε συμφραζόμενα εμφύλια πολέμου οι έννοιες συγχέονται και το βάρος των πράξεων μετρά αλλιώς. Για τους πρώην συντρόφους της ΟΚΝΕ η αποχώρηση και μόνο ενός μέλους από τις γραμμές τους ισοδυναμεί με προδοσία. Πόσο μάλλον η ένταξή του σε ένοπλη οργάνωση της δεξιάς, από αυτές που συστηματικά έρχονται σε εχθροπραξίες με την αριστερά. Ήταν γνωστή πρακτική στο κομμουνιστικό κίνημα η αποχώρηση να ισοδυναμεί με διαγραφή και συκοφάντηση. Ο Μαλτέζος πρέπει να συκοφαντηθεί, το είδωλό του πρέπει να γκρεμιστεί στη συνείδηση της φοιτητικής νεολαίας, ώστε όταν πια επέλθει η φυσική του εξόντωση, για μια μεγάλη μερίδα τουλάχιστον να έχει εξοντωθεί ένας «επικίνδυνος προδότης». Για να ολοκληρωθεί η εικόνα της «αδελφοκτονίας»: αυτός που πρέπει να πυροβολήσει τον Μαλτέζο είναι ο παλιός φίλος του Μικές Κουρουγιώτης. Στην ενδιαφέρουσα προσέγγιση του συγγραφέα ο Κουρουγιώτης εμφανίζεται σχεδόν εξίσου θύμα με το «θύμα» του, μόνο σε πολύ πιο άχαρο ρόλο και με πολύ πιο άδοξο θάνατο. Οι ηθικοί αυτοурγοί της δολοφονίας γλυτώνουν τη σύλληψη και επιβιώνουν, ενώ ο Κουρουγιώτης θα συλληφθεί επί τόπου από τους χωροφύλακες, θα παραδοθεί στους Γερμανούς και λίγο αργότερα θα εκτελεστεί στην Καισαριανή. Ο θάνατος του Κουρουγιώτη θα καταγραφεί στην αριστερή βιβλιογραφία ως ο θάνατος ενός ακόμη αγωνιστή και η υπόθεση Μαλτέζου θα αποσιωπηθεί.

Θα ήθελα, πριν κλείσω, να εκφράσω μια ένσταση σε σχέση με την παρουσίαση της ΕΠΟΝ στο βιβλίο. Η *Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων* ιδρύθηκε τον Φεβρουάριο του '43 και η ΟΚΝΕ αυτοδιαλύθηκε, προσχωρώντας σ' αυτήν. Την 1η Φεβρουαρίου του '44, ημέρα που σκοτώνουν τον Κ. Μαλτέζο, την απόφαση για την εξόντωσή του την έχουν πάρει στελέχη της ΕΠΟΝ. Η απόφαση αυτή εγγράφεται όμως, κατά τη γνώμη μου, στην κληρονομιά της ΟΚΝΕ, καθώς αντικαθρέφτιζε το παλιό της πνεύμα, που επιβίωνε βέβαια στα ηγετικά κλιμάκια της ΕΠΟΝ, δεν ήταν όμως ούτε το μόνο ούτε, ευτυχώς, πάντα το κυρίαρχο. Η δυναμική που απάπτωξε η ΕΠΟΝ τα χρόνια '43-'44 ξεπέρασε κάθε προηγούμενη δυναμική

του κομμουνιστικού κινήματος στη νεολαία και έφερε μαζί της μια νέα ποιότητα. Οι 6 σελίδες που αφιερώνονται στην ΕΠΟΝ (σ. 178-184) συρρικνώνουν τη σημασία της και διαστρεβλώνουν τη φυσιογνωμία της, ταυτίζοντάς την μ' αυτή την εγκληματική υπόθεση. Εντονότερα θα διαφωνήσω με την κατάληξη του κεφαλαίου ότι η ΕΠΟΝ βρήκε έτοιμο έδαφος στη νεολαία (εθισμό στην πειθαρχία κτλ.), επειδή αυτή είχε διαπαιδαγωγηθεί στην ΕΟΝ του Μεταξά. Όχι μόνον δεν βρήκε τέτοιο έδαφος, αλλά η ποιότητα της εμπειρίας από τις δύο οργανώσεις ήταν διαμετρικά αντίθετη. Αν η ένταξη στην ΕΟΝ ήταν αναγκαστική και είχε ανταμοιβές, η εθελοντική ένταξη στην ΕΠΟΝ, απόφαση πολιτικής ωρίμανσης και συνειδητοποίησης, ταυτιζόταν με τον κίνδυνο και το κόστος. Η ανάλυση για την ΕΠΟΝ είναι ένα από τα λίγα σημεία όπου το βιβλίο χλωαίνει σε αντικειμενικότητα και διεισδυτικότητα.

Η αντιστασιακή βιβλιογραφία περιστρέφεται κυρίως γύρω από τις μεγάλες οργανώσεις (ΕΑΜ-ΕΛΑΣ/ΕΔΕΣ), αγνοώντας το φαινόμενο του πλουραλισμού των οργανώσεων, που είναι βασικό χαρακτηριστικό της εποχής. Έτσι το βιβλίο του Μακρή-Στάικου είναι απόκτημα, γιατί ρίχνει φως στην κοινωνική ιστορία της κατοχής, η οποία είχε αγνοηθεί καθώς το βάρος στη σχετική βιβλιογραφία έπεφτε πάντοτε στην πολιτική και στρατιωτική ιστορία της περιόδου, για την οποία οι άλλες οργανώσεις δεν είναι καθοριστικές.

Σκέφτομαι πως, από ιστοριογραφική άποψη, το βιβλίο εγγράφεται στα παραδείγματα «μικροϊστορίας», όπως αυτή αναπτύχθηκε τα τελευταία χρόνια στην Ευρώπη. Μέσα από την περίπτωση ενός μόνο ατόμου, το οποίο ο ερευνητής προσεγγίζει εξαντλητικά, με τη μέθοδο της «πυκνής περιγραφής» –χωρίς να φοβηθεί δηλαδή να αξιοποιήσει και την παραμικρότερη λεπτομέρεια– φτάνουμε σε κατανόηση ευρύτερων συνόλων συμφραζομένων. Μαθαίνουμε δηλαδή πολύ περισσότερα για την εποχή, από όσα θα μας πρόσφερε μια παραδοσιακού τύπου αφήγηση. Το βιβλίο αυτό λειτουργεί και έτσι, καθώς, πέρα από την προσωπική ιστορία του Μαλτέζου και σε στενή εμπλοκή μαζί της, σκιαγραφείται η ιστορία της αθηναϊκής φοιτητικής νεολαίας στον καιρό της κατοχής. Η εξαντλητική χρήση των πηγών, η εξονυχιστική προσωπική του έρευνα και το ήθος του ως συγγραφέα είναι τα εργαλεία με τα οποία χτίζει το στέρεο οικοδόμημα του βιβλίου του.

Μια συντομωμένη μορφή του κειμένου δημοσιεύθηκε στο *Βήμα* (19/3/2000).